

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دکتر علی شریعتی

رساله دوره دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان رساله:

توصیف در آثار چهار شاعر معاصر

(نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو و فروغ فرخزاد)

استاد راهنما:

آقای دکتر عباسقلی محمدی

استادان مشاور:

آقای دکتر سیدحسین فاطمی

آقای دکتر سید عباس محمدزاده

نگارش:

شمسی پارسا

تابستان ۱۳۸۹

تأیید هیأت داوران

رساله دوره دکتری

گروه زبان و ادبیات فارسی

امضاء کنندگان زیر، اعضای هیأت داوران رساله خانم شمسی پارسا
با عنوان: «توصیف در آثار چهار شاعر معاصر؛ نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو و
فروغ فرخزاد»

در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، در جلسه‌ی
دفاع حاضر شدند و پس از بررسی کامل، برابر آیین‌نامه‌ی مربوط، آن را با نمره‌ی.....
و درجه‌ی..... برای دریافت درجه‌ی دکتری تأیید کردند.

* اعضای هیأت داوران:

امضاء استاد راهنما: دکتر

امضاء استاد مشاور ۱: دکتر

امضاء استاد مشاور ۲: دکتر

امضاء استاد داور ۱ (از دانشگاه): دکتر

امضاء استاد داور ۲ (از دانشگاه): دکتر

امضاء استاد داور ۳ (از دانشگاه): دکتر

نماینده‌ی تحصیلات تکمیلی دانشگاه: دکتر

تعهد نامه

این جانب شمسی پارسا دانشجوی دوره دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دکتر علی شریعتی دانشگاه فردوسی مشهد نویسنده رساله

«توصیف در آثار چهار شاعر معاصر (نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو و فروغ فرخزاد)»

تحت راهنمایی دکتر عباسقلی محمدی متعهد می‌شوم:

- * تحقیقات در این رساله توسط این جانب انجام شده است و از صحت و اصالت برخوردار است.
- * در استفاده از نتایج پژوهشهای محققان دیگر به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
- * مطالب مندرج در رساله تا کنون توسط خود یا فرد دیگری برای دریافت هیچ نوع مدرک با امتیازی در هیچ جا ارائه نشده است.
- * کلیه حقوق معنوی این اثر متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد و مقالات مستخرج با نام « دانشگاه فردوسی مشهد » و یا « Ferdowsi University of Mashhad » به چاپ خواهد رسید.
- * حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی رساله تاثیرگذار بوده‌اند در مقالات مستخرج از رساله رعایت شده است.
- * در کلیه مراحل انجام این رساله، در مواردی که از موجود زنده (با بافتهای آنها) استفاده شده است ضوابط و اصول اخلاقی رعایت شده است.
- * در کلیه مراحل انجام این رساله، در مواردی که به حوزه اطلاعات شخصی افراد دسترسی یافته یا استفاده شده است، اصل رازداری، ضوابط و اصول اخلاق انسانی رعایت شده است.

تاریخ

امضای دانشجو

مالکیت نتایج و حق نشر

- * کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، کتاب، برنامه‌های رایانه‌ای، نرم افزارها و تجهیزات ساخته شده) متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد. این مطلب باید به نحو مقتضی در تولیدات علمی مربوطه ذکر شود.
- * استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در رساله بدون ذکر مرجع مجاز نمی‌باشد.

تقدیم به :

همسر م

دخترم

و پسر م

به پاس

محبتها،

صبوری ها

و

همکاری های بی دریغشان

بسمه تعالی

مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله/پایان نامه: توصیف در آثار چهار شاعر معاصر (نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو و فروغ فرخزاد)

نام نویسنده: شمس پارسا

نام استاد(ان) راهنما: آقای دکتر عباسقلی محمدی

نام استاد(ان) مشاور: آقایان دکتر سید حسین فاطمی و دکتر سید عباس محمدزاده

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعی گروه: زبان و ادبیات فارسی رشته تحصیلی: زبان و ادبیات فارسی

تاریخ تصویب: ۱۳۸۷/۲/۱۵

تاریخ دفاع: ۱۳۸۹/۶/۱۴

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

دکتری*

تعداد صفحات: ۳۲۱

چکیده رساله/پایان نامه: توصیف نوعی شیوه بیان است که به وسیله آن می‌توان اشیاء، آدم‌ها، رفتارها یا صحنه‌ها را با کلمات آفرید یا نمایش داد. توصیف از ویژگی‌های اساسی شعر معاصر است و نیما آن را جزو مسائل محوری نظریه خویش قرار داده است. مسأله این رساله بررسی ویژگی‌های توصیف یعنی موضوع، انواع، تکنیک و کارکردهای توصیف در شعر چهار شاعر برجسته معاصر (نیما، اخوان ثالث، شاملو و فرخزاد) بویژه بر اساس نظریه توصیفی نیماست. بررسی‌ها نشان می‌دهد موضوعات توصیف شامل طبیعت و عناصر آن، مکان‌ها، زمان‌ها، شخصیت‌های مختلف شعری، امور انتزاعی و اشیاء است. هر یک از این موضوعات در نزد یکی از شاعران مورد نظر، جایگاه مهم‌تری یافته است. طبیعت در شعر نیما، انسان در شعر شاملو و این هر دو در شعر اخوان نمودی چشم‌گیر دارند. فرخزاد نیز به مسائل عمیق هستی و احساسات و عواطف توجه ویژه‌ای دارد. این توصیفات به انواع عینی، ذهنی و عینی-ذهنی تقسیم شده‌اند. توصیف عینی در شعر نیما بالاترین بسامد را داراست، اما میزان توصیف ذهنی در شعر اخوان، شاملو و فرخزاد بیش از توصیف عینی است. این امر نشان‌دهنده آن است که عینیت و ذهنیت مطرح در نظریه توصیفی نیما، همیشه قابلیت اجرا نیافته است. تکنیک‌های بیانی در شعر شاعران مورد بحث به سه دسته دستوری، شاعرانه و بدیعی تقسیم شده‌اند. از این میان نقش تکنیک‌های دستوری در شعر تمامی آنان گسترده‌تر از سایر تکنیک‌های بیانی است. این نکته نشان‌دهنده نزدیک شدن شعر معاصر به بیان طبیعی و نثر موزون یعنی هدف مورد نظر نیماست. تنوع توصیفات موجب کارکردهای گوناگون زیباآفرینی، بیان و تجسم واقعیت، بیان حال، کارکرد نمادین و... در شعر این شاعران شده است. توصیف در شعر شاعران مذکور ویژگی‌هایی خاص نیز دارد. به طور کلی شعر معاصر به حالت توصیفی بازگشته است. این امر بیان‌گر اهمیت و جایگاه توصیف در شعر معاصر است.

کلید واژه:

۱. توصیف
۲. ویژگی‌های توصیف
۳. شعر معاصر
۴. نیما یوشیج
۵. مهدی اخوان ثالث
۶. احمد شاملو
۷. فروغ فرخزاد

امضای استاد راهنما:

تاریخ:

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۲	مقدمه
۲۲	نظریهٔ توصیفی نیما
	بخش اول: نیما یوشیج
۳۱	۱. موضوعات توصیف
۳۱	طبیعت و عناصر آن
۳۲	مکان
۳۳	زمان
۳۳	شخصیت
۳۳	امور انتزاعی
۳۳	اشیاء
۳۶	۲. انواع توصیف
۳۷	توصیف عینی (ابژکتیو)
۴۲	توصیف ذهنی (سوبژکتیو)
۴۸	توصیف عینی - ذهنی (ابژکتیو- سوبژکتیو)
۵۶	۳. تکنیک‌های بیانی توصیف
۵۷	تکنیک‌های بیانی دستوری
۵۷	با صفت یک واژه‌ای

صفحه	عنوان
۶۱	با صفت دو واژه‌ای
۶۲	با تنسيق الصفات
۶۳	با صفت مقلوب
۶۵	تکنیک بیانی توصیف با جملهٔ صله
۶۸	تکنیک بیانی توصیف با مسند صفتی
۶۸	با مسند صفتی یک واژه‌ای
۶۹	با مسند صفتی دو واژه‌ای
۷۰	با مسند صفتی سه واژه‌ای
۷۱	تکنیک بیانی توصیف با قید
۷۱	با قید یک واژه‌ای
۷۳	با قید دو واژه‌ای
۷۴	با قید سه واژه‌ای
۷۵	تکنیک بیانی توصیف با جملات توصیفی
۷۸	با فعل تصویری
۷۹	تکنیک‌های بیانی شاعرانه
۸۰	با تشبیه
۸۲	با تشخیص
۸۳	با نماد
۸۶	با استعاره
۸۷	با تمثیل
۸۷	با کنایه
۸۸	تکنیک‌های بیانی بدیعی
۸۸	با تضاد و مطابقه
۹۱	۴. کارکرد توصیف
۹۱	بیان و تجسّم واقعیت

صفحه	عنوان
۹۳	زیباآفرینی
۹۴	نمادین
۹۸	بیان حال
۹۸	بیان امید و آرزو
۹۹	بیان یأس و نومیدی
۱۰۰	بیان غم و اندوه و تنهایی
۱۰۱	کارکرد روشنگری
۱۰۲	کارکرد اغراق
۱۰۲	کارکرد تمثیل

بخش دوم: مهدی اخوان ثالث

۱۰۶	مقدمه
۱۰۸	۱. موضوعات توصیف
	طبیعت و عناصر آن ۹۴، مکان ۹۴، زمان ۹۴، امور انتزاعی ۹۵، اشیاء ۹۵
۱۱۰	۲. انواع توصیف
	توصیف عینی (ابژکتیو) ۹۶، توصیف ذهنی (سوبژکتیو) ۹۹، توصیف عینی- ذهنی (ابژکتیو- سوبژکتیو) ۱۰۳.
۱۲۳	۳. تکنیک‌های بیانی توصیف
۱۲۳	تکنیک‌های بیانی دستوری
	با صفت یک واژه‌ای ۱۰۸، با صفت دو واژه‌ای ۱۱۰، با تنسیق الصفات ۱۱۱، با صفت مقلوب ۱۱۳، تکنیک بیانی توصیف با جمله صله ۱۱۵، تکنیک بیانی توصیف با مسند صفتی ۱۱۶، با مسند صفتی یک واژه‌ای ۱۱۶، با مسند صفتی دو واژه‌ای ۱۱۶، با مسند صفتی سه واژه‌ای ۱۱۷، تکنیک بیانی توصیف با قید ۱۱۸، با قید یک واژه‌ای ۱۱۸، با قید دو واژه‌ای ۱۱۹، با قید سه واژه‌ای ۱۲۰، تکنیک بیانی توصیف با جملات توصیفی ۱۲۱، با فعل تصویری ۱۲۳، با بدل ۱۲۴، با تابع اضافات ۱۲۵، با ضمیر و صفت اشاره ۱۲۶

صفحه	عنوان
۱۴۳	تکنیک‌های بیانی شاعرانه با تشبیه ۱۲۸، با تشخیص ۱۳۰، با نماد ۱۳۲، با استعاره ۱۳۳، با تمثیل ۱۳۴.
۱۵۰	تکنیک‌های بیانی بدیعی با تضاد و مطابقه ۱۳۵، با متناقض‌نما ۱۳۶، با تکرار ۱۳۷، با اغراق ۱۳۹.
۱۵۶	۴. کارکرد توصیف زیباآفرینی ۱۴۱، بیان و تجسم واقعیت ۱۴۲، بیان حال ۱۴۴، بیان غم و اندوه ۱۴۵، بیان حسرت و نومی ۱۴۶، بیان تنهایی ۱۴۷، کارکرد نمادین ۱۴۷، کارکرد روشنگری ۱۴۹، بیان عظمت و والایی ۱۵۰، اغراق ۱۵۱، تهکّم و ریشخند ۱۵۲. بخش سوم: احمد شاملو
۱۷۰	مقدمه
۱۷۲	۱. موضوعات توصیف طبیعت ۱۵۷، مکان ۱۵۸، زمان ۱۵۸، شخصیت ۱۵۸، امور انتزاعی ۱۵۸، اشیاء ۱۵۹.
۱۷۵	۲. انواع توصیف توصیف ذهنی (سوپرکتیو) ۱۶۰، توصیف عینی (ابژکتیو) ۱۶۷، توصیف عینی - ذهنی (ابژکتیو - سوپرکتیو) ۱۷۰.
۱۹۰	۳. تکنیک‌های بیانی توصیف
۱۹۰	تکنیک‌های بیانی دستوری با صفت یک واژه‌ای ۱۷۵، با صفت دو واژه‌ای ۱۷۷، با تنسيق الصفات ۱۷۸، با صفت مقلوب ۱۷۹، تکنیک بیانی توصیف با جمله صله ۱۸۱، با مسند صفتی یک واژه‌ای ۱۸۲، با مسند صفتی دو واژه‌ای ۱۸۳، با مسند صفتی سه واژه‌ای ۱۸۴، با قید یک واژه‌ای ۱۸۵، با قید دو واژه‌ای ۱۸۶، با قید سه واژه‌ای ۱۸۷، تکنیک بیانی توصیف با جملات توصیفی ۱۸۸، با فعل تصویری ۱۸۹، با بدل ۱۹۰، با تتابع اضافات ۱۹۱، با ضمیر و صفت اشاره ۱۹۲، با تفصیل بعد از اجمال ۱۹۲.
۲۰۹	تکنیک‌های بیانی شاعرانه با تشبیه ۱۹۴، با تشخیص ۱۹۶، با نماد ۱۹۸، با استعاره ۲۰۰، با کنایه ۲۰۱.

صفحه	عنوان
۲۱۶	تکنیک‌های بیانی بدیعی با تکرار ۲۰۲، با قرینه‌سازی ۲۰۳، با متناقض‌نما ۲۰۵، با تضاد و مطابقه ۲۰۶، با اغراق ۲۰۷.
۲۲۳	۴. کارکرد توصیف بیان‌حال ۲۰۹، زیباآفرینی ۲۱۱، کارکرد نمادین ۲۱۲، بیان واقعیت ۲۱۴، کارکرد روشنگری ۲۱۵، بیان عظمت و والایی ۲۱۶، تهکم و ریشخند ۲۱۸، اغراق ۲۱۹.
	بخش چهارم: فروغ فرخزاد
۲۳۷	مقدمه
۲۳۹	۱. موضوعات توصیف طبیعت ۲۲۵، مکان ۲۲۵، زمان ۲۲۶، شخصیت ۲۲۶، امور انتزاعی ۲۲۶، اشیاء ۲۲۶.
۲۴۱	۲. انواع توصیف توصیف ذهنی (سوبژکتیو) ۲۲۷، توصیف عینی - ذهنی (ابژکتیو - سوبژکتیو) ۲۲۹، توصیف عینی (ابژکتیو) ۲۳۲.
۲۴۹	۳. تکنیک‌های بیانی توصیف
۲۴۹	تکنیک‌های بیانی دستوری با صفت یک واژه‌ای ۲۳۵، با صفت دو واژه‌ای ۲۳۷، با تنسيق الصفات ۲۳۹، تکنیک بیانی توصیف با جمله صله ۲۴۰، با مسند صفتی یک واژه‌ای ۲۴۱، با مسند صفتی دو واژه‌ای ۲۴۱، با مسند صفتی سه واژه‌ای ۲۴۲، با قید یک واژه‌ای ۲۴۳، با قید دو واژه‌ای ۲۴۳، با قید سه واژه‌ای ۲۴۴، تکنیک بیانی توصیف با جملات توصیفی ۲۴۵، با فعل تصویری ۲۴۷، با بدل ۲۴۷، با تابع اضافات ۲۴۸، با ضمیر و صفت اشاره ۲۴۹، با تفصیل بعد از اجمال ۲۴۹.
۲۶۴	تکنیک‌های بیانی شاعرانه با تشبیه ۲۵۰، با تشخیص ۲۵۲، با نماد ۲۵۳، با استعاره ۲۵۴.
۲۶۹	تکنیک‌های بیانی بدیعی با قرینه‌سازی ۲۵۵، با تکرار ۲۵۶، با تضاد و مطابقه ۲۵۷.
۲۷۳	۴. کارکرد توصیف زیباآفرینی ۲۶۰، بیان واقعیت ۲۶۲، کارکرد روشنگری ۲۶۳، کارکرد نمادین ۲۶۴، بیان عظمت و والایی ۲۶۵.

صفحه

عنوان

بخش پنجم

۲۸۳

ویژگی‌های خاص توصیفی در شعر شاعران مورد بررسی

۳۰۸

نتیجه‌گیری

۳۱۴

کتاب‌نامه

۳۲۱

چکیده انگلیسی

مقدمه

توصیف از ارکان مهم شعر و ادب است. از آن جا که شعر دوره معاصر یکی از مهم‌ترین دوره‌های ادبیات فارسی است، شناخت ویژگی‌های آن یکی از مسائل مهم ادب فارسی به شمار می‌رود. توصیف از ویژگی‌های اساسی شعر دوره معاصر است؛ بنابراین بررسی چگونگی آن در شعر شاعران معاصر و به خصوص نیما، اخوان، شاملو و فرخزاد - که ارکان اساسی شعر معاصر هستند - ضروری به نظر می‌رسد و تبیین آن می‌تواند در ادبیات و شعر سودمند باشد. به طور کلی شعر فارسی دری از ابتدای شکل‌گیری بر پایه توصیف نهاده شده است. شاعران سبک خراسانی مانند رودکی، فردوسی، منوچهری و ... در این شیوه شعر گفته و توصیفاتی بدیع از واقعیات و طبیعت را در شعر خویش بر جای نهاده‌اند. یکی از ویژگی‌های شعر سبک خراسانی توصیف واقعیات است. ادبیات توصیفی این دوره در دوره سبک عراقی صور خیالی شده و امروزه دوباره به شکل توصیفی بازگشته است.

چگونگی توصیف نیز همپای تحوّل احساسی شاعر و گزینش و تأثیر او از طبیعت دچار تحوّل می‌گردد. اگر روزی تنها با یک صفت، موصوفی مورد وصف قرار می‌گرفت، دامنه این توصیف آرام آرام به تشبیه می‌کشید و تشبیه به انواع فراوان وسعت می‌یابد تا آن جا که شاعر توانایی نقاشی همه دید و احساس خود را می‌یابد.

موضوعات توصیف نیز به تدریج از حالت تکراری وصف طبیعت و پدیده‌های آن بیرون آمده، پدیده‌های انتزاعی، اشیاء، حوادث شعری و داستانی را نیز در بر گرفته است. این گستردگی، تنوع و تازگی موضوعات توصیف و چگونگی به کارگیری تکنیک‌های بیانی آن در شعر معاصر، انگیزه نگارنده در انتخاب این پژوهش بود. از میان شیوه‌های مختلف بیانی، آنچه که از ابتدای ادب فارسی تا به حال در شعر به عنوان یک اصل باقی مانده است، توصیف است. این امر بیان‌گر اهمّیت توصیف در شعر است که متأسفانه در نقد ادبی چندان توجهی بدان نشده است.

توصیف نه تنها در شعر بلکه در تمام هنرهای بزرگ به شکلی و به زبانی کم و بیش جلوه‌گر است. در واقع توصیف از وجوه اشتراک هنرهاست.

با وجود گستره پهن‌آور توصیف در شعر معاصر، از چگونگی آن اطلاع دقیقی در دست نیست. به طور کلی برای تبیین چگونگی توصیف در شعر شاعران برجسته معاصر (نیما، اخوان، شاملو و فرخزاد) در این پژوهش چند پرسش بنیادی طرح شده که عبارتند از:

۱- موضوعات توصیف در شعر شاعران مورد بحث شامل چه مواردی است؟

۲- انواع توصیف در شعر این شاعران کدام است؟

۳- هر یک از این شاعران چه تکنیک‌های بیانی را در توصیفات خویش به کار برده‌اند؟

۴- توصیفات هر یک از شاعران مورد بحث شامل چه کارکردهایی بوده است؟

فرضیه‌های مطرح شده در این تحقیق بدین قرار است:

۱. توصیف در شعر هر یک از شاعران مورد بحث، گستره چشم‌گیری دارد و انواع موضوعات شعری همچون طبیعت و عناصر آن، موجودات جاندار، مکان‌ها و زمان‌های طبیعی، شخصیت‌های مختلف شعری، امور انتزاعی و اشیاء را در بر می‌گیرد.

۲. توصیف موضوعات شعری در شعر هر یک از شاعران مورد بحث به انواع عینی (ابژکتیو)، ذهنی (سوبژکتیو) و عینی - ذهنی (ابژکتیو -سوبژکتیو) قابل تقسیم هستند.

۳. تکنیک‌های بیانی در شعر شاعران مورد بحث به سه دسته کلی شاعرانه، دستوری و تکنیک‌های بدیعی تقسیم می‌شوند. از این میان نقش تکنیک‌های دستوری نسبت به سایر تکنیک‌های بیانی گسترده‌تر است.

۴. گستره موضوعات توصیف، سبب تنوع کارکرد آن در شعر شاعران مورد بحث شده است. این کارکردها شامل زیباآفرینی، بیان و تجسم واقعیت، بیان حالات مختلف آدمی، کارکرد نمادین و روشنگری است.

پیشینه پژوهش

درباره ادبیات توصیفی در ایران و بررسی سیر تاریخی آن دکتر صورتگر کتابی با نام ادبیات توصیفی ایران تألیف کرده و به صورت کلی به بیان شیوه‌های مختلف توصیف در ادبیات پرداخته است. در این کتاب تحولات توصیف در شعر شاعران کلاسیک بررسی شده است. وی به تغییر نگاه و طرز دید شاعران معاصر نسبت به مسأله توصیف نیز توجه داشته و علت این تغییر زاویه دید را، آشنایی شاعران با شیوه‌های توصیفی در کشورهای اروپایی در اثر مبادله و ارتباط فرهنگی با آنان می‌داند. به هر حال در این کتاب به مسأله توصیف در شعر به گونه کاربردی پرداخته نشده

است. همچنین حمزه وحدت در کتاب هنر وصف در شاهنامه به تحولات توصیف از صفت به تشبیه و ... کلی و گذرا اشاره کرده و ویژگی‌های توصیف در شاهنامه را برشمرده است. علاوه بر این، رساله‌ای در مقطع کارشناسی ارشد در پژوهشگاه علوم انسانی با عنوان «جلوه‌های وصف در شعر معاصر (نیما، اخوان، شاملو)» انجام شده که تنها به بررسی موضوعات توصیف در شعر معاصر و مقایسه آن با شاعران کلاسیک تا قرن هفتم هجری پرداخته و همچنین به تنوع و گستردگی موضوعات توصیفی در شعر معاصر و تکراری بودن آن در شعر کلاسیک اشاره شده است. با توجه به این که عنوان رساله بررسی وصف در شعر معاصر است، نیمی از آن به بحث وصف در شعر کلاسیک اختصاص یافته است. رساله نیز در مقطع دکتری با عنوان «نظریه‌های ادبی نیما» در دانشگاه علامه طباطبایی دفاع شده که سیر تحول نظریات نیما در آن مورد بررسی قرار گرفته است.

در مجله ادب پژوهی نیز مقاله‌ای در نقد نظریه توصیف روایی نیما نوشته شده که به تحلیل نظریه‌های نیما بر اساس نظریات نقد ادبی جدید پرداخته است. به هر حال محور اساسی کار در این پژوهش، بررسی موضوع، انواع، تکنیک‌ها و کارکردهای توصیف در آثار چهار شاعر برجسته معاصر است که از ارکان شعر معاصر به شمار می‌آیند. پیشینه کار نشان می‌دهد که تاکنون بدین شیوه، پژوهشی انجام نشده است.

منابع

منابع مورد استفاده در این پژوهش، به دو دسته متون نظری و متون متنی تقسیم می‌شود. از متون نظری می‌توان به آثار منتور نیما در کتاب‌های حرف‌های همسایه، نامه‌ها، تبصره و یادداشت‌ها، مصاحبه‌های شاملو، اخوان و فرخزاد با افراد مختلف همچنین کتاب‌های انسان در شعر معاصر و چشم مرگب از محمد مختاری، بوطیقای شعر نو از شاپور جورکش و به طور کلی کتاب‌های مربوط به علم معانی و بیان، دستور، صور خیال و نقد شعر معاصر که توسط افرادی همچون براهنی، شمس لنگرودی، پورنامداریان، دستغیب، حقوقی، ترابی و ... نوشته شده، اشاره کرد. متون متنی نیز تمام آثار شاعران مورد بررسی را در برمی‌گیرد.

شیوه ارجاع

شیوه ارجاع در این پژوهش در نمونه‌های متنی، برای پرهیز از تکرار نام نویسنده تنها به عنوان کتاب، سال انتشار و صفحه بسنده شده است. هر چند نگارنده به شیوه معمول و امروزی ارجاع دهی نیز آگاهی دارد، اما در دیگر ارجاعات متنی برای سهولت دسترسی و بهره بیشتر، علاوه بر نام خانوادگی نویسنده، نام کتاب مورد نظر نیز افزوده شده است.

روش کار

روش کار در این پژوهش بدین شیوه است: نخست متون نظری بویژه تئوری توصیفی نیما مورد مطالعه قرار گرفته سپس فیش برداری‌های لازم انجام شده است. پس از مطالعه مقدماتی نظریه‌ها، آثار متنی شاعران مورد نظر که حجم عظیمی را تشکیل می‌داد، مطالعه و نمونه‌های توصیفی در هر موضوع بررسی گردیده است. علاوه بر اشعار نو، از اشعار سنتی و نیمه سنتی شاعران مورد بررسی نیز فیش برداری صورت گرفته است. پس از جمع‌آوری داده‌ها و طبقه‌بندی آن‌ها، گزینش نمونه‌های توصیفی از بین چندین هزار فیش صورت گرفت. پس از بررسی فیش‌ها تنوع موضوعی در آن‌ها مشاهده شد. از این رو طرحی منطقی تهیه گردید که عبارت بود از موضوعات، انواع توصیف، تکنیک‌ها و کارکردهای توصیف که در ساختار پایان‌نامه قابل مشاهده است. مشابهت‌های موجود در بخش‌های مختلف طرح، امری طبیعی است. این مشابهت قانون زبان است.

در هر حال هر یک از شاعران مورد نظر دارای ویژگی‌های توصیفی خاص خویش نیز هستند. برای مثال نیما از تکنیک جمله صله در توصیف‌های خود بیش از سایر شاعران مورد نظر استفاده کرده است، در حالی که شاملو بیشتر از تکنیک قرینه‌سازی در توصیف بهره برده است. فرخزاد نیز صفت، قید و مسند صفتی دو واژه‌ای را به نسبت بیشتر از دیگران مورد استفاده قرار داده است. تحلیل نمونه‌های توصیفی بر اساس نظریه توصیفی نیما صورت گرفته است، نه براساس نظریاتی که دیگران اظهار کرده‌اند. آثار سایر شاعران مورد بحث نیز با توجه به همین نظریه‌ها و سخنان خود آنان تحلیل شده است. اگرچه یکی از عیوب احتمالی چنین بحث‌های تحلیلی، برداشت‌های ذوقی و شخصی است، سعی شده این پژوهش حتی‌الامکان از چنین عیبی بر کنار بماند. در این جا به برخی از نمونه‌های توصیفی شاعران مورد نظر اشاره می‌شود:

نیما شاعری است که توجه خاصی به طبیعت و پدیده‌های آن دارد. از این رو وصف طبیعت به گونه عینی در توصیفات وی فراوان است.

- ماه می‌تابد، رود است آرام، / بر سر شاخه‌ی «اوجا» «تیرنگ» / دم بیاویخته، در خواب فرورفته، ولی در «آیش» / کار «شب پا» نه هنوزست تمام. (شهر شب، شهر صبح، ۱۳۴۶: ۲۹).

شبی مهتابی، رودخانه‌ای آرام، درخت نارونی و قرقاولی که بر سر شاخه آن دم خود را آویزان کرده و در خواب فرو رفته و شب‌پایی که تا صبح در مزرعه برنج کار می‌کند، واقعیتی مجسم از منظره‌ای طبیعی و انسانی است. آوردن فعل‌های تصویری همچون «می‌تابد»، «دم بیاویخته» و «در

خواب فرورفته» توصیف را جاندار و پویا ساخته است. نیما با کاربرد فعل «دم بیاویخته» حالت آویختگی دم پرنده را به طور عینی تجسم بخشیده است.

- مانده از شب‌های دورادور / بر مسیر خامش جنگل / سنگچینی از اجاقی خرد / اندر او خاکستر سردی (ماخ اول، ۱۳۵۶: ۷۳).

نیما در این سروده اجاق خاموش را به گونه‌ای توصیف کرده که خواننده می‌تواند واقعیت آن را در برابر چشم خویش مجسم کند. اجاقی که از سنگ‌چینی کوچک شکل یافته و خاکستر سردی در آن به جا مانده است. نیما توانسته واقعیت عینی اجاق را با بیان ویژگی‌های برجسته آن، سنگچین و خاکستر، برای مخاطب مجسم کند.

یکی دیگر از ویژگی‌های مهم توصیف، تکنیک‌ها و ابزار به کار رفته در آن است. گاه شاعر انواع تکنیک‌های بیانی را در توصیفات خود به کار می‌گیرد. مانند این نمونه‌ها:

- پیل ناپیدای وحشی باز آزادست. / مست و دیوانه، / بر زمین و بر زمان تازد. / کوبد و آشوبد و بر خاک اندازد. / چه تناورهای باراومند. / و چه بی‌برگان عاطل را / که تکانی داد و از بن کند / خانه از بهر کدامین عید فرخ می‌تکاند باد؟ (آخر شاهنامه، ۱۳۴۸: ۱۲۷-۱۲۸).

اخوان در این سروده پدیده باد را با استفاده از تکنیک‌های متنوع توصیف کرده است؛ نخست با استعاره، باد را به فیل ناپیدای وحشی مانند می‌کند. در این استعاره دو صفت ناپیدا و وحشی نیز به کار رفته است. سپس با قیدهای مست و دیوانه باد را وصف کرده، آنگاه با فعل‌های تصویری «تازد»، «کوبد» و «آشوبد» وحشی و مخرب بودن باد را نشان می‌دهد. علاوه بر این با جملات توصیفی پی در پی عملکرد مخرب باد را با بیانی شاعرانه نشان داده است.

در این توصیف اخوان باد را با تکنیک‌های مختلف دستوری (صفت، قید، جملات توصیفی، فعل تصویری) و شاعرانه (استعاره و تشخیص) توصیف کرده است.

- نفس کز گرمگاه سینه می‌آید برون، ابری شود تاریک / چو دیوار ایستد در پیش چشمانت. / نفس کاینست، پس دیگر چه داری چشم، / ز چشم دوستان دور یا نزدیک؟ (زمستان، ۱۳۳۵: ۴۷).

اخوان در این سروده با تشبیه نفس به ابری تاریک توصیفی عینی - ذهنی و در عین حال شاعرانه از آن ارائه داده است. زیرا در جهان واقعیت نیز بازدم انسان در هوای سرد به شکل بخار از دهان خارج شده و قابل مشاهده است. این بخار گاهی جلوی چشم را گرفته مانع دیدن می‌شود. اخوان با تشبیه این پدیده به ابر و دیوار، آن را عینیت بخشیده و در برابر چشم خواننده مجسم ساخته است. در این جا نیز شاعر با به کارگیری تکنیک‌های بیانی مختلف همچون جمله صله، صفت، تشبیه، کنایه و جملات توصیفی پدیده مورد نظر خویش را توصیف کرده است.

یکی دیگر از ویژگی‌های برجسته توصیف، کارکردهای گوناگون آن است. هدف از توصیف همیشه بیان واقعیت پدیده موجود نیست، بلکه گاهی قصد شاعر از توصیف، بیان عظمت و والایی، زیباآفرینی، روشننگری، بیان حالات مختلف آدمی، اغراق در بیان و یا کارکرد نمادین است. مانند نمونه‌های زیر:

- با توام من، آی دختر جان! / شیر دختر، ای شکوفه‌ی میوه‌دار ایل! / تیهوی شاهین شکار گُرد! / که به تازی از کمند گیسویت گیری / صد چنان سهراب یل را، آن که نتوانست / نازنین گردآفرید گُرد. / گر چه دامن گریه تسکین می‌دهد درد، / لیک، دختر جان! نبینم رو بگردانی به گرییدن. (زندگی می‌گوید اما ... ، ۱۳۷۱: ۲۱۸).

شاعر در این سروده با استفاده از صفت، استعاره، تشبیه و تلمیح به داستان حماسی سهراب و گردآفرید به توصیف شخصیت دختری کرد که همسرش در زندان کشته شده، پرداخته است. لحن فاخر و حماسی توصیف، بیان‌گر عظمت و والایی شخصیت مورد نظر است.

- پریا! قد رشیدم ببین / اسب سفیدم ببین / اسب سفید نقره نل / یال و دمش رنگ عسل، / مرکب صرصر تک من، / آهوی آهن‌رگ من! / گردن و ساقش ببین! / باد دماغش ببین! (هوای تازه، ۱۳۴۳: ۱۳۳).
شاعر - راوی در این سروده به توصیف ظاهر خود و اسب سفیدش پرداخته است. تشبیه اسب به مرکب صرصر تک و آهوی آهن‌رگ، زیبا و بدیع است. شاعرانه شدن این توصیف وابسته به هماهنگی موسیقایی، زبان محاوره‌ای، شخصیت خیالی پریا و لحن حماسی شعر است که آن را زیبا کرده است. بنابراین قصد شاعر از این توصیف زیباآفرینی است.

گاهی شاعر از توصیف خویش هدفی نمادین و رمزگونه دارد. مانند این نمونه:

- وقتی که بی‌امید و پریشان / گفتم: «- مرده ست باد! / بر تیزه‌های کوه / با پیکر کشیده به خونش / افسرده است باد!» - / آنان که سهم‌شان را از باد / با دوستاقیان معاوضه کردند / در دخمه‌های تسمه و زرداب، / گفتند در جواب تو، با کبر در دستان: «- زنده ست باد: / تازنده است باد: / توفان آخرین را / در کارگاه فکرت رعاندیش / ترسیم می‌کند. (دشنه در دیس، ۱۳۵۶: ۳۳).

باد در شعر اجتماعی، نمادی است که هر دو وجه مثبت و منفی را دارد. در برخی اشعار، نماد ویران‌کنندگی و در برخی دیگر نماد زاینده‌گی و مزده‌آور باران است. در این سروده، باد نمادی مثبت در نظر گرفته شده که امید دهنده مبارزان در بند است و همیشه زنده و تازنده است. بنابراین نماد افرادی است که برهم زنده‌ی اوضاع نابسامان اجتماعی‌اند و می‌توانند تغییر و تحول ایجاد کنند.

یکی از مهم‌ترین کارکردهای توصیف بیان و تجسم واقعیت است:

- بینم آنجا کنار بخاری / سایه قامتی سست و لرزان / سایه بازوانی که گویی / زندگی را رها کرده آسان / دورتر کودکی خفته غمگین / در بر دایه خسته و پیر / بر سر نقش گلهای قالی / سرنگون گشته فنجانی از شیر (اسیر، ۱۳۳۴:۱۳۵).

فروغ در این سروده با توصیف خود گویی صحنه‌ای از یک فیلم را در برابر چشم مجسم ساخته است؛ بخاری و قامت لرزان شخصی در کنار آن، کودکی خوابیده در آغوش دایه‌ای پیر و فنجانی از شیر که بر روی گل‌های قالی واژگون شده است؛ صحنه‌ای جاندار و پویاست که بیان‌گر تأثیر هنر سینما بر شعر فروغ است.

ویژگی‌های متنوع توصیف در آثار شاعران مورد بحث، نمونه‌های زیبا و فراوانی دارد که در متن پایان‌نامه قابل مشاهده است.

ساختار کلی رساله

با توجه به بررسی توصیف در شعر چهار تن از شاعران معاصر، چهار بخش اصلی رساله به بررسی ویژگی‌های توصیف در شعر شاعران مذکور اختصاص یافته است. ترتیب عنوان بخش‌ها بنا بر اهمیت شاعران و جایگاه آنها در مقام نظریه‌پردازی درباره‌ی توصیف بوده است. از آن جا که نیما پایه‌گذار و نظریه‌پرداز شعر معاصر است، بخش نخستین به بررسی آثار وی اختصاص یافته است. در بخش دوم شعر اخوان مورد بررسی قرار گرفته که از نظر ذهن و زبان بسیار به نیما نزدیک‌تر است و در بسیاری از موارد تحلیل‌گر نظریات مهم نیما درباره‌ی توصیف است. بخش‌های بعد نیز به شعر شاملو و فروغ فرخزاد اختصاص یافته است.

بخش پنجم نیز شامل بررسی ویژگی‌های خاص توصیف در آثار هر یک از شاعران مورد نظر، نتیجه‌گیری و کتابنامه است.

چهار بخش اصلی رساله هر یک شامل چهار فصل موضوع، انواع، تکنیک‌های بیانی و کارکرد توصیف است. ترتیب فصل‌ها بنا بر اهمیت موضوعی آنهاست. مهم‌ترین بخش در توصیف، موضوع مورد وصف است؛ بنابراین فصل نخست به بررسی موضوعات اختصاص یافته است. ترتیب این موضوعات نیز بر اساس جایگاه آنها در توصیف تنظیم شده است. برای مثال ابتدا طبیعت و عناصر آن، سپس مکان و زمان و پس از آن شخصیت‌پردازی قرار گرفته و سپس سایر موضوعات توصیفی آورده شده است.

پس از بررسی موضوعات توصیف، مهم‌ترین بحث، عینیت و ذهنیت در توصیف است. از این رو در فصل دوم در هر بخش به بررسی این مسأله پرداخته شده است. ترتیب توصیفات عینی، ذهنی و عینی - ذهنی نیز بر اساس میزان کاربرد آنها در شعر شاعران مورد نظر است.

در بیان نمونه‌های توصیفی هر فصل، ترتیب زمانی سرایش اشعار بنا بر نخستین چاپ اثر و همچنین ترتیب موضوعات توصیفی لحاظ شده است. برای مثال در فصل دوم، نخست توصیفات عینی طبیعت و عناصر آن، سپس مکان، زمان و ... آمده است.

فصل سوم به تکنیک‌های بیانی توصیف اختصاص یافته که محور اساسی این پژوهش را تشکیل می‌دهد. در این فصل ترتیب تکنیک‌های بیانی بر اساس درجه اهمیت آنها در توصیف بیان شده است. برای مثال از آن‌جا که صفت و انواع آن از نخستین دوره ادبیات دری در توصیفات به کار می‌رفته و این تکنیک در شعر معاصر نیز بسامد بیشتری دارد، بنابراین در بخش تکنیک‌های بیانی دستوری، نخست به بررسی صفت و انواع آن پرداخته شده است. پس از آن تکنیک‌هایی چون مسند صفتی، جمله صله، صفت در کارکرد قیدی و ... قرار گرفته‌اند. در این فصل، زیرگروه‌های دیگر نیز بنا بر اهمیت و بسامد آنها رده‌بندی شده است.

در فصل کارکردها، زیرگروه‌ها با توجه به بسامد کارکردهای مورد نظر بیان شده‌اند. برای مثال اگر کارکرد بیان و تجسم واقعیت بالاترین بسامد را داشته، ابتدا به بررسی آن پرداخته شده است. این تقسیم‌بندی در تمامی بخش‌ها به همین ترتیب انجام شده و ساختاری مشابه بخش نخستین پایان‌نامه یافته است. در ابتدای هر بخش، مقدمه‌ای درباره توصیف از دیدگاه شاعر مورد بحث آمده است. در پایان هر فصل، دریافت فصل ذکر شده و از مجموع این دریافت‌ها، نتیجه‌گیری بخش مورد نظر فراهم آمده است.

اهداف این پژوهش

به‌رغم اهمیت توصیف در شعر، در نقد ادبی چندان توجهی بدان نشده است. همچنین توصیف از ویژگی‌های مهم شعر معاصر بخصوص در شعر چهار شاعر برجسته معاصر (نیما، اخوان، شاملو و فرخزاد) است. از این روی، نشان دادن جایگاه توصیف در شعر این شاعران، از هدف‌های مورد نظر در انجام این پژوهش است. بررسی توصیف در شعر شاعران یادشده می‌تواند الگویی برای کار دیگر شاعران باشد. تبیین موضوعات توصیفی در شعر هر یک از شاعران مورد بحث، بررسی انواع توصیفات به کار رفته در شعر آنان، بررسی تکنیک‌های بیانی به کار رفته در هر یک از این توصیفات و همچنین تبیین کارکردهای گوناگون توصیف از دیگر اهداف این تحقیق است.

مشکلات این پژوهش

کم‌یاب بودن منابع مورد نظر به دلیل تازگی موضوع، نخستین مشکل اساسی نگارنده در این پژوهش بود. بنابراین نداشتن الگویی در زمینه تحقیق و یافتن چارچوبی معین تلاش ذهنی زیادی می‌طلبید. مشکل دیگر، حجم زیاد آثار شاعران مورد بررسی و یافتن نمونه‌های توصیفی در شعر

آنان بود. فیش‌های این بخش از تحقیق، بالغ بر هزاران فیش است که انتخاب نمونه‌های کارآمد و مفید از میان انبوه فیش‌های بررسی و طبقه‌بندی شده، کاری طاقت فرسا و دشوار به نظر می‌آمد. تشخیص معیار برای انواع توصیف نیاز به درکی عمیق داشت که در این زمینه نیز راهنمایی‌های جناب آقای دکتر محمدی راه‌گشا بوده است.

دستاورد این پژوهش

در ابتدای این پژوهش اهمیت و ویژگی‌های توصیف چندان برای نگارنده نیز روشن نبود. در حالی که توصیف بخش عظیمی از زبان بوده و تنها بخش کمی از آن را جملات امری، دعایی و انشایی تشکیل می‌دهد. ضمن کار به این نتیجه رسیدیم که نود درصد شعر معاصر توصیف است. بنابراین شناخت چگونگی و ویژگی‌های توصیف در شعر چهار شاعر برجسته معاصر، دستاورد مهم این پژوهش است. این پژوهش با ارائه معیارهایی، زمینه بررسی و شناخت توصیف در آثار سایر شاعران معاصر را فراهم کرده به گونه‌ای که می‌توان با اجرای آن‌ها ویژگی‌های توصیفی شعر سایر شاعران معاصر را نیز به دست آورد. در این صورت می‌توان به الگوهای توصیفی شعر معاصر رسید و از میان این الگوها، به نظریه توصیفی شعر معاصر دست یافت. بدین ترتیب می‌توان سیر تحول توصیف را از زمان نیما که پایه‌گذار شعر نو و توصیفی است تا زمان مورد نظر نشان داد. از آن‌جا که توصیف در کارهای ادبی، سفرنامه نویسی، روزنامه نگاری و ... قابلیت اجرا دارد، شناخت اهمیت و ویژگی‌های آن می‌تواند برای افرادی که در امور مذکور دست اندر کارند، مفید باشد. بنابراین تعیین جایگاه و اهمیت توصیف در شعر، می‌تواند مهم‌ترین دستاورد این رساله باشد.

در پایان از راهنمایی‌ها و مساعدت‌های دانشمندان و دلسوزانه استاد راهنمای عزیزم جناب آقای دکتر محمدی، همچنین استادان مشاور گرامیم جناب آقایان دکتر فاطمی و دکتر محمدزاده نهایت تشکر و سپاس را دارم. اگر نقص و کاستی در این پژوهش مشاهده می‌شود عیب آن متوجه نقص دانش بنده بوده و هر کجا که نکته برجسته و عالمانه‌ای مشهود است، اثر علم و دانش و نکته‌سنجی استادان گرانقدرم در آن آشکار است.

در این جا لازم است از تمامی دوستان و کسانی که در طی این مدت با مساعدت‌های دلسوزانه خویش یار و مددکارم بودند، به‌ویژه از دوست بسیار عزیزم سرکار خانم شیبانی‌فر و همسر ارجمندشان جناب آقای دکتر اکبری مفاخر سپاسگزاری کنم.